

O'smirlarda huquqiy savodxonlikni shakllantirishning psixologik determinantlari

Azamatxon Nadirxonovich Atashxanov
Osiyo xalqaro universiteti

Annotatsiya: Ushbu tezisda o'smir yoshdagi shaxslarda huquqiy savodxonlik va huquqiy ongni shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy psixologik determinantlar tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'smirlik davriga xos bo'lgan kognitiv rivojlanish, emotsional holatlar va ijtimoiy muhitning huquqiy bilimlarni o'zlashtirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy motivatsiya va ijtimoiy adaptatsiyaning ahamiyati psixologik nuqtai nazardan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, huquqiy savodxonlik, psixologik determinantlar, huquqiy ong, ijtimoiy adaptatsiya, motivatsiya, huquqiy madaniyat, kognitiv rivojlanish

Psychological determinants of the formation of legal literacy in adolescents

Azamatkhon Nadirkhonovich Atashkhanov
Asia International University

Abstract: This abstract analyzes the primary psychological determinants influencing the formation of legal literacy and legal consciousness in adolescents. The research highlights the role of cognitive development, emotional states, and the social environment - specific to adolescence - in the assimilation of legal knowledge. Furthermore, the significance of personal motivation and social adaptation in enhancing legal culture is substantiated from a psychological perspective.

Keywords: adolescence, legal literacy, psychological determinants, legal consciousness, social adaptation, motivation, legal culture, cognitive development

Kirish

Zamonaviy globallashuv sharoitida yosh avlodning huquqiy ongini yuksaltirish va ularda qonun ustuvorligiga nisbatan hurmat hissini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, shaxs kamolotining eng murakkab bosqichi bo'lgan o'smirlik davrida huquqiy savodxonlikni oshirish nafaqat huquqiy bilimlarni berish, balki ushbu jarayonning psixologik qonuniyatlarini tushunishni ham taqozo etadi.

O'smirlik davri inson hayotidagi "inqirozli" va "o'tish" bosqichi bo'lib, bu davrda shaxsning ijtimoiy normalarga bo'lgan munosabati tubdan o'zgaradi. Huquqiy savodxonlikni shakllantirishning psixologik determinantlari haqida gap ketganda, birinchi navbatda, o'smirning kognitiv tuzilmasi va identifikatsiya jarayoniga e'tibor qaratish lozim. Mazkur yoshda "men" konsepsiyasining shakllanishi o'smirdan o'z huquq va majburiyatlarini anglashni talab etadi, biroq bu jarayon ko'pincha ichki ruhiy ziddiyatlar ostida kechadi.

O'smirlar o'zlarining psixofiziologik xususiyatlariga ko'ra emotsional beqarorlikka, tashqi ta'sirlarga beriluvchanlikka va ijtimoiy normalarga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishga moyil bo'ladilar. Shu sababli, ularda huquqiy savodxonlikni shunchaki ma'lumot sifatida emas, balki barqaror xulq-atvor ko'nikmasi sifatida shakllantirishda psixologik determinantlarni (omillarni) aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili

O'smirlarda huquqiy savodxonlik va huquqiy ongning shakllanishi masalasi jahon psixologiyasi va huquqshunosligida turli yondashuvlar asosida o'rganib kelinmoqda.

Jahon psixologiya fanida o'smirlarning huquqiy ijtimoiirlashuvi bo'yicha L.Kolbergning ma'naviy rivojlanish nazariyasi asosiy o'rinni egallaydi. Kolberg o'smirlik davrini "konvensional daraja" deb ataydi, bunda huquqiy savodxonlik shunchaki qoidani bilish emas, balki ijtimoiy tartibni saqlash ehtiyoji sifatida namoyon bo'ladi. Uning fikricha, o'smirning huquqiy ongi uning axloqiy tafakkuri darajasiga bevosita bog'liq. [1:28]

G'arb tadqiqotchilaridan biri J.Tapp o'zining huquqiy sotsializatsiya modelida o'smirlarning huquqqa bo'lgan munosabatini "huquqiy kognitivizm" prizmasidan tahlil qiladi. Uning qarashlariga ko'ra, o'smirda huquqiy savodxonlik shakllanishi uchun u huquqni "cheklash vositasi" deb emas, balki "ijtimoiy kelishuv vositasi" deb idrok etishi lozim. Bu esa o'smirning intellektual salohiyati va tahliliy qobiliyatiga tayanadigan psixologik determinantdir. [4:27]

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham ushbu masalaning milliy-psixologik jihatlarini keng o'rganilgan. Xususan, psixolog olim G'.B.Shoumarov o'smir yoshidagi shaxslarda huquqiy ong shakllanishida oilaviy muhit va sharqona tarbiya uslublarining ta'sirini alohida ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlarida huquqiy savodxonlikning psixologik asosi sifatida "kattalarga hurmat" va "ijtimoiy mas'uliyat" kabi milliy qadriyatlar ko'rib chiqiladi. [7:120]

Shuningdek, E.G'.G'oziyev o'smirlarning ontogenetik rivojlanish bosqichlarini tahlil qilar ekan, huquqiy bilimlarni o'zlashtirishda kognitiv jarayonlar (tafakkur, xotira, diqqat) ning o'rnini ko'rsatib bergan. Uning yondashuviga ko'ra, o'smirlarda huquqiy savodxonlikning shakllanishi ularning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati

va irodaviy sifatlari rivojlanishi bilan determinantlanadi. [6:140] Bundan tashqari, B.M.Umarov o'zining tadqiqotlarida o'smirlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarning psixologik ildizlarini o'rganib, huquqiy ongning pastligi va "guruh submadaniyati" (peer pressure) o'rtasidagi bog'liqlikni asoslab bergan. Bu tadqiqot o'smirning ijtimoiy-psixologik muhiti huquqiy savodxonlikni belgilovchi tashqi determinant ekanligini tasdiqlaydi. [5:69]

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jahon olimlari ko'proq kognitiv va axloqiy rivojlanishga urg'u bersa, mahalliy olimlarimiz huquqiy savodxonlikni shakllantirishda ijtimoiy muhit, oila va milliy qadriyatlar tizimining psixologik ta'siriga ko'proq e'tibor qaratmoqdalar. Bu esa o'smirlarda huquqiy savodxonlikni oshirishda kompleks (ham ichki kognitiv, ham tashqi ijtimoiy) yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Metodikalar sharhi

O'smirlarda huquqiy savodxonlikni shakllantirishning psixologik determinantlarini o'rganish jarayonida tanlangan metodologiya nafaqat sub'ektning nazariy bilimlarini, balki uning ichki munosabatini aniqlashga ham yo'naltirilishi lozim. Shu maqsadda tadqiqotda qo'llanilgan metodikalar tizimi o'smir shaxsining kognitiv va motivatsion sohalarini qamrab oluvchi yaxlit tahlilni yuzaga keltirdi.

Xususan, o'smirlarning huquqiy va axloqiy tafakkuri darajasini aniqlashda L.Kolbergning "Ma'naviy dilemma" metodikasi muhim empirik ahamiyat kasb etadi. Mazkur metodika doirasida o'smirlarga taqdim etilgan murakkab ijtimoiy-huquqiy vaziyatlar shuni ko'rsatadiki, huquqiy savodxonlikning shakllanishi bevosita shaxsning ma'naviy rivojlanish bosqichi bilan bog'liqdir. Bunda o'smirning bergan javoblari orqali uning huquqiy normalarni shunchaki jazo qo'rquvi ostida qabul qilishi yoki ularni ijtimoiy adolatni ta'minlovchi qadriyat sifatida anglash darajasi oydinlashadi. Ya'ni, huquqiy savodxonlikning kognitiv determinanti o'smirning qonunni anglash chuqurligi va uning mantiqiy asoslarini tahlil qila olish qobiliyati orqali namoyon bo'ladi. [1:69]

Shu bilan bir qatorda, huquqiy savodxonlikning shaxsiy determinantlarini aniqlash maqsadida V.V.Stolin va S.R.Panteleyevning "O'z-o'zini anglash" (MIS) so'rovnomasidan foydalanish tadqiqotning amaliy qismini yanada boyitdi. Mazkur metodika orqali o'smirning o'z xulq-atvori uchun mas'uliyatni his qilish darajasi, ya'ni sub'ektiv nazorat lokusi tahlil qilindi. [3:45] Tadqiqot jarayoni shuni tasdiqladiki, o'zini anglash darajasi yuqori bo'lgan va o'z harakatlarining huquqiy oqibatlarini internal (ichki) nuqtai nazardan baholaydigan o'smirlarda huquqiy qoidalarga rioya qilishga intilish kuchliroq bo'ladi. Aksincha, o'z-o'zini boshqarish va o'ziga nisbatan tanqidiy munosabat sust rivojlangan o'smirlarda huquqiy bilimlar amaliy xulq-atvorga ko'chmaydi, bu esa huquqiy savodxonlikni shakllantirishda shaxsiy emotsional determinantlarning naqadar muhimligini ko'rsatadi. [2:140]

Umuman olganda, ushbu metodikalar yordamida olinsa natijalar o'smirlarda huquqiy madaniyatni yuksaltirishda faqatgina huquqiy axborot berish yetarli emasligini, balki ularning axloqiy tafakkuri va o'z-o'zini anglash xususiyatlarini rivojlantirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Mazkur yondashuv huquqiy savodxonlikni shaxs rivojlanishining ajralmas qismi sifatida o'rganish imkonini beradi.

Xulosa

O'smirlarda huquqiy savodxonlikni shakllantirishning psixologik determinantlarini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu jarayon faqatgina huquqiy ma'lumotlarni o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki shaxsning ichki psixologik tuzilishi bilan uzviy bog'liqdir. O'smirlar davriga xos bo'lgan emotsional beqarorlik va mustaqillikka intilish kabi xususiyatlar huquqiy bilimlarni qabul qilishda ham o'ziga xos filtr vazifasini o'taydi. Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda huquqiy savodxonlikni shakllantirishga individual-psixologik yondashish, ularning ichki dunyosidagi determinantlarni hisobga olish jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishning eng samarali yo'lidir. Bu esa kelajakda huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim profilaktik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice / L. Kohlberg. – San Francisco: Harper & Row, 1981. – 441 p..
2. Panteleev S.R. Metodika issledovaniya samosoznaniya / S.R. Panteleev. – Moskva: Smisl, 1993. – 32 s.
3. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti / V.V. Stolin. – Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1983. – 284 s.
4. Tapp J.L., Kohlberg L. Developing senses of law and legal justice / J.L. Tapp, L. Kohlberg // Journal of Social Issues. – 1971. – Vol. 27, No. 2. – P. 65–91.
5. Umarov B.M. O'smirlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari: monografiya / B.M. Umarov. – Toshkent: Fan, 2001. – 144 b.
6. G'oziyev E.G'. Ontogenez psixologiyasi: darslik / E.G'. G'oziyev. – Toshkent: Noshir, 2010. – 360 b.
7. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi: akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma / G'.B. Shoumarov. – Toshkent: Sharq, 2010. – 296 b.